

SURXON-SHEROBOD VOHASIDA FARZAND TUG'ILISHI BILAN BOG'LIQ MAROSIMLAR VA ULARNING XALQ OG'ZAKI IJODIDA AKS ETISHI

Nosirova Sitora Shuxrat qizi

Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

sitora.nosirova.24@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-3399-3913>

UDK: 94(575.1)

Annotatsiya: Surxon-Sherobod vohasida farzand tug'ilishi va uni tarbiyalash bilan bog'liq marosimlar (aqiqa, chilla, beshik to'yi va oyoq to'yi) oilaviy barqarorlikni mustahkamlash, mehnat va ijtimoiy resurslarni tartibga solish hamda diniy va ma'naviy qadriyatlarni saqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bu marosimlar orqali farzand nafaqat oila, balki mahalla va jamoa hayotiga integratsiya qilinib, uning kelajakdagi ijtimoiy va ma'naviy roli ramziy tarzda belgilangan. Shuningdek, xalq og'zaki ijodida bu rituallar maqollar, irim-sirimlar, qo'shiqlar va "Alpomish" dostonidagi syujetlar orqali badiiy shaklda aks etgan. Marosimlar oila, mehnat, e'tiqod va jamoaviylik tushunchalarini uyg'unlashtiruvchi muhim ijtimoiy va ma'naviy institut sifatida namoyon bo'lgan.

Kalit so'zlar: farzand tug'ilishi, xalq og'zaki ijodi, aqiqa, chilla, beshik to'yi va oyoq to'yi.

Аннотация: В данной аннотации рассматривается значение обрядов, связанных с рождением и воспитанием ребенка (акика, чилла, бешик-туй и оёк-туй), в Сурхан-Шерабадском оазисе. Данные ритуалы играли важную роль в укреплении семейной стабильности, регулировании трудовых и социальных ресурсов, а также в сохранении религиозных и духовных ценностей. Через эти обряды ребенок интегрировался не только в семью, но и в жизнь махалли и общины, при этом его будущая социальная и духовная роль определялась символически. Эти ритуалы также нашли свое художественное отражение в народном творчестве: пословицах, суевериях, песнях и сюжетах эпоса «Алпомыш». Обряды представлены как важный социальный и духовный институт, гармонизирующий

понятия семьи, труда, веры и коллективизма.

Ключевые слова: рождение ребенка, фольклор, акика, чилла, бешик-туй, оёк-туй.

Abstract: This abstract examines the significance of rituals associated with childbirth and upbringing (aqiqa, chilla, beshik tui, and oyoq tui) in the Surkhan-Sherabad oasis. These ceremonies played a vital role in strengthening family stability, regulating labor and social resources, and preserving religious and spiritual values. Through these rituals, a child was integrated not only into the family but also into the life of the neighborhood (mahalla) and the community, symbolically defining their future social and spiritual roles. Furthermore, these rituals are artistically reflected in oral folklore through proverbs, superstitions, songs, and plots within the "Alpomish" epic. The ceremonies emerge as an important social and spiritual institution that harmonizes the concepts of family, labor, faith, and collectivism.

Keywords: childbirth, folklore, aqiqa, chilla, beshik tui, oyoq tui.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Surxon-Sherobod vohasi aholisi ijtimoiy va maishiy hayotida oilaviy marosimlar markaziy ahamiyatga ega bo'lgan. Xususan, farzand tug'ilishi katta shodiyona sifatida qabul qilingan va bu hodisa atrofida shakllangan turli marosimlar oilaviy barqarorlikni ta'minlash, mehnat resursini mustahkamlash, diniy va qadimiy e'tiqodlarni saqlash hamda jamoaviy birlikni kuchaytirishda muhim vazifa bajargan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). O'zbek milliy mentalitetida serfarzandlik oila barqarorligining asosiy belgisi sifatida qaralgan. Xalq orasida keng

tarqalgan maqollardan «Bolali uy bozor, bolasiz uy mozor», «Qirqta bo'lsa qilig'i, o'nta bo'lsa o'rni boshqa», «It bo'l, qush bo'l, ko'p bo'l» farzandga bo'lgan yuksak munosabatni va oilaning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini namoyon qiladi[1:73].

Surxon-Sherobod vohasida ko'p farzandli oila ijtimoiy barqarorlik sifatida qaralgan. Dehqonchilik va chorvachilikka tayangan an'anaviy jamiyatda farzandlar xo'jalikning asosiy mehnat kuchi bo'lib, oilaning farovonligi, urug'-aymoqning nufuzi va mahallaning barqarorligiga xizmat qilgan. Shu jihatdan qaraganda, farzand tug'ilishi va uni beshikka belash marosimi nafaqat oilaviy, balki keng ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan. Beshikni ona tomon qarindoshlarining tayyorlashi ikki sulolani bog'lovchi ijtimoiy ko'priq vazifasini bajargan. Bu orqali qudalik munosabatlari mustahkamlangan, qarindoshlik rishtalari yanada yaqinlashgan. Marosimga mahalladagi hurmatli, uvali-juvali ayollarning jalb etilishi esa jamoaviylik tamoyilini kuchaytirgan. Chunki bola tarbiyasi faqat otanonaning emas, balki butun mahallaning ma'naviy mas'uliyati sifatida qaralgan. Beshikning bezatilishi, uni qiblaga qaratib qo'yish, isiriq tutatish, duo va tilaklar aytish kabi urf-odatlar jamiyatda diniy va ma'naviy qadriyatlarning mustahkam o'rin tutganini ko'rsatadi. «Qo'rqmas botir bo'lgin», «Sog'lom o'sgin» kabi tilaklar bildirilib, o'g'il bola jasur himoyachi, qiz bola chevar sifatida tasavvur qilingan. Beshik ustiga o'g'il bola uchun qamchi, qiz bola uchun igna-ip qo'yilishi orqali jamiyatdagi o'rinlari ramziy tarzda belgilab berilgan. Shuningdek, sachala sochish, nonni bola olib qochishi kabi odatlar jamoaviy baraka, rizq-nasiba va farovonlik g'oyalarini mustahkamlagan[2:60]. Bu marosim orqali bola jamiyatga qabul qilingan, u muayyan qadriyatlar tizimiga kiritilgan va kelajakdagi ijtimoiy vazifalari ramziy tarzda belgilab berilgan. Byeshikka belash marosimi Surxon-Sherobod aholisi ijtimoiy hayotida oila, mehnat, e'tiqod, mahalla va jamoaviy birlik tushunchalarini uyg'unlashtirib, ma'naviy institut sifatida namoyon bo'lgan.

Farzand tug'ilishi bilan bog'liq marosimlar xalq og'zaki ijodida ham o'zini ko'rsatgan, ular

dostonlar, maqollar va irim-sirimlarda badiiy uslubda aks etgan, bu jihat Alpomish dostonida aniq misollar bilan isbotlangan: “Shunda farzandlarning uchovini ham olib kelib, Shohimardon pining etagiga soldi. Shohimardon piri Boybo'rining o'g'lining otini Hakimbek qo'ydi, o'ng kiftiga besh qo'lini urdi. Besh qo'lining o'rni dog' bo'lib, besh panjaning o'rni bilinib qoldi”[3:17]. Bu belgi qahramonning tanlangani, ilohiy himoya va g'ayritabiiy qudrat sohibi ekanining ramzi sifatida talqin qilinadi.

“Qizining otini Qaldirg'ochoyim qo'ydi. Boysarini qizining otini oy Barchin qo'ydi. Ana shunda Shohimardon piri Hakimbekka oy Barchinni atashtirib, beshkerti qilib: «Bu ikkovi er-xotin bo'lsin, Xakimbek bilan hech bir kishi barobar bo'lolmasin, omin olloh-u akbar», deb fotihani betiga tortdi. Shohimardon piri turib jo'nab ketdi, odamlarning ko'zidan g'oyib bo'lib ketdi”[3:17]. Ushbu epizodda ism qo'yish, panja bosish va atashtirish marosimlari orqali qahramonlarning kelgusi hayoti, ularning qudrati va o'zaro bog'liq taqdiri badiiy jihatdan asoslab beriladi.

Farzand tug'ilganda o'tkaziladigan marosim aqiqa islomiy an'anaga asoslangan bo'lib, u bolaning jamiyatga kirib kelishini anglatuvchi muhim diniy-ijtimoiy tadbir sanaladi. Unga ko'ra, o'g'il farzand uchun ikki qo'y, qiz farzand uchun bir qo'y so'yilib, qarindosh-urug' va qo'shnilarga ziyofat berilgan[1:74]. Shu orqali bolaning dunyoga kelishi nafaqat oila, balki butun mahalla uchun quvonchli voqea sifatida nishonlangan. «**Alpomish**» dostonida ham bu marosim oddiy diniy amal sifatida emas, balki qahramon taqdirini belgilab beruvchi ramziy bosqich sifatida talqin qilinadi. Dostonda Alpomishning tug'ilishi katta to'yga tenglashtirilishi xalq ongida farzand dunyoga kelishi ulkan ijtimoiy ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi. Bu holat oilaning jamiyatdagi o'rni, farzandga bo'lgan yuksak ehtirom va umidlarni ifoda etadi. Shu bilan birga, aqiqa orqali bola jamoa tomonidan duo va ezgu tilaklar bilan qabul qilinadi, ya'ni u muayyan ma'naviy qadriyatlar tizimiga kiritiladi. Aqiqa marosimi eposda ham, hayotda ham oilaviy quvonchni jamoaviy bayramga aylantiruvchi, urf-odat va

ijtimoiy munosabatlarni uyg'unlashtiruvchi muhim an'ana sifatida namoyon bo'ladi.

Chaqaloq tug'ilgandan so'ng boshlanadigan qirq kunlik "chilla" davri xalqona e'tiqodlarga ko'ra ona va bolani yovuz kuchlardan asrashga qaratilgan muhim bosqich hisoblangan. Bu davr o'ta ehtiyotkorlik bilan o'tkazilib, onabola doimiy nazorat va himoyada bo'lgan[1:74]. Surxon-Sherobod hududida chilla qoidalariga qat'iy amal qilingan. Chillali ayol yolg'iz qoldirilmagan, uyga xom go'sht kiritilmagan, janozadan kelgan kishi darhol kiritilmagan, bolasi turmaydigan ayollar irim qilib uyga qo'yilmagan. Shuningdek, chaqaloqqa "ko'zmunchoq" taqilib, uni yomon nazardan saqlashga harakat qilingan. "Chilla" davri tugab, chaqaloq va onasi bu davrdan esonomon o'tib olgach, bu uyda bug'doydan qovurmoch qilinib, qo'ni-qo'shni, bolalarga tarqatilgan va chaqaloq bilan birga eng yaqin kishilaridan birinikiga yoki pir-u badavlat xonadonga mehmonga borishgan. Bu "Chilla qochdi", tojiklarda esa "Chilla guzoron" deb atalgan[4:20]. Borgan joydagi uyning egasi chaqaloqning peshonasidan o'pib, yuzi yorug' bo'lib yursin, deb oq sarpo bergan[5]. O'z o'rnida aytish kerakki, agar "chaqaloqning peshonasidan o'psa ulug' odam, arbob, qo'lidan o'psa xayr-u saxovatli, ko'kragidan o'psa dongdor polvon bo'larmish", degan aqidaga ham ishonishgan. An'anaga ko'ra, vohta qishloqlarida "oqlik" ramzi sifatida un sepib ko'rishilsa[6:80], Samarqand tojiklarida esa "boy-badavlat bo'lsin" deb, chaqaloq og'ziga yog' surtilgan[7:58]. Bu urf-odatlar zamirida chaqaloqning kelajagi undek oq, yorug' bo'lishini, to'kin-sochin hayot kechirishini niyat qilish kabi ezgu istak-umidlar mavjud bo'lgan. "Chilla qochdi" qovurmochining aynan bug'doydan qilinishining ramziy ma'nosi bo'lib, bug'doy boylik, rizq-ro'z vositasi va manbai hisoblanib, "o'zidan shu bug'doy urug'iday ko'paysin", degan niyatlar yotgan. Xalqimizning azaliy an'anasiga ko'ra chillali uyda qirq kun chiroq yonib turishi va chilla chiqishi *qovurmoch* pishirish bilan nishonlanishi kerak[6:80]. Shu tufayli xalqimizda xasis va ochko'z kishilarga nisbatan "chillada chiroq, qirqida qo'rmoch ko'rmagan", iborasi ishlatiladi. Chilla davri

bilan bog'liq bu harakatlar bolaning kelajakdagi ijtimoiy maqomi va orzu qilingan fazilatlarini ramziy ifoda etgan. «**Alpomish**» dostonida ham chilla davri ramziy-badiiy mazmunda aks etadi: «Chaqaloqqa qarshi yovuz quvvatlar kirishiga yo'l qo'yilmadi, ona va bola himoyada edi. Baxshi qo'shig'i bilan duo qildi, har bir harakat bolaning kelajakdagi mardligi va saodatini anglatar edi». Bu tasvir orqali xalq og'zaki ijodida chilla nafaqat maishiy ehtiyotkorlik davri, balki ezgu tilak va kelajakka umid davri sifatida ham talqin qilingan.

Farzand tug'ilgandan keyin oilada o'tkaziladigan muhim tadbirlardan biri beshik to'yi hisoblanib, o'g'il farzand bo'lsa, uni beshikka belash to'qqiz, o'n yoki o'n bir kundan so'ng, to'ng'ich farzand qiz bola bo'lsa, bu oilaning yetti pushti ma'mur bo'ladi, deb yetti kundan keyin beshik to'y o'tkazganlar[1:74]. Har bir oila o'z quvvatiga qarab qo'y yoki echki so'yib, qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug' va do'stlarini taklif qilgan. Keling onasi beshik anjomlari «qo'lbog'», «taxpo'sh», «qavus», «gavrapo'sh», «yopug'» ni tayyorlab kelgan. Beshikka solishdan avval beshik «xalos»lanib, isiriq tutatilgan. Bola-chaqasi ko'p, yoshi ulug' bir nikohli momo bolani beshikka solgan va «Bismillohu rahmonu rahim» deb boshlab, «kuchuk jonlariya ketinglar, ega jonisi keldi» deya bolani yovuz ruhlardan tozalagan[1:74].

Byeshikka belash vaqtida chaqaloqning onasiga "Non kuch-quvvating bo'lsin, nasibang qo'sha-qo'sha bo'lsin", deb bir juft non tishlatishadi[8]. Beshik boshiga ham bir juft kulcha qo'yishadi[9]. Chunki, xalq orasida nonni turli balo-qazolarni, yomonliklarni oldini oluvchi sehrli kuchga ega deb tushunilgan. Shirinliklardan sochqi sochilishi "Bolaning umri shirin va totli bo'lsin, butun hayoti davomida sochqiday sochilgan rizqini yig'ib-terib yeb yursin", degan niyat yotgan[4:20]. Darband qishlog'ida esa ota-bobolardan qolgan udum sifatida shirinliklarni birinchi bo'lib yosh bolalar totib ko'radi[10].

Beshikka dasturxon yopilishi bolaning rizqli oq bo'lishiga qaratilgan[11]. Denov tumani Qo'shchinor qishlog'ida bolani beshikka solishdan oldin rizq-nasibali bo'lsin, deb uni

supraga solib, ikki ayol u yoqdan bu yoqqa yumalatishgan va so'ngra beshikka belashgan[12].

Shuningdek, bu marosimda ko'pni ko'rgan ayollar yosh onaga bolaga qarashni, uni cho'miltirishni va alla aytishni o'rgatgan. Ushbu marosim oila va mahalla a'zolari o'rtasidagi munosabatlarini mustahkamlaydigan muhim ijtimoiy ritual sifatida ahamiyatga bo'lgan.

Bola yura boshlagan paytda o'tkaziladigan an'anaviy marosim bo'lib, Surxon-Sherobod va ayrim hududlarda uni «tushov kesdi» deb ham atashgan. Bu marosim bolaning hayotda mustaqillikka qadam qo'yishini ramziy tarzda nishonlaydi. Rivoyatlarga ko'ra, ilgarigi zamonlarda bolalar tug'ilgandan keyin turib yura boshlagan. Ayrim hadis va rivoyatlarda qaysidir payg'ambar namoz o'qib o'tirganda yangi tug'ilgan chaqaloq uning joynamozi oldidan yurganda oyog'iga «tushov sol» deb aytganligi qayd qilingan. Shu vaqtdan beri bola tug'ilgandan keyin yoshiga yetganida yurishga harakat qila boshlaganda «tushov kesdi» udumi o'tkazila boshlagan[1:75]. Marosimda bola birinchi qadamlarini tashlashi bilan ota-ona va yaqin qarindoshlar uni ko'rishib, yaxshi tilaklar aytishadi. Bu odat nafaqat bolaning salomatligi va tez rivojlanishiga umid bildirish, balki uni jamoa hayotiga kiritish, oila va mahalla a'zolari orasidagi ijtimoiy aloqani mustahkamlash vazifasini ham bajaradi. Shu tariqa oyoq to'yi bola hayotda mustaqillikka qadam qo'yishini va uning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini belgilaydi.

Alpomish dostonida har bir marosim nafaqat ijtimoiy va diniy funksiyaga ega, balki epik syujetda muhim estetik vazifa ham bajaradi.

Farzand tug'ilishi ota-onaning farzandsizlik holati bilan bog'liq epik motivatsiyadan boshlanadi, yangi avlod, yangi Alp tug'ilishi, oilaviy qadriyat va jamoaviy birlik ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Qahramonga ism qo'yish va ikkinchi nom berish orqali magik qudrat va shomonlik elementlari ham qo'shiladi. Dostonda shunday syujet bor: "Alpomish enadan tug'ilgan vaqtda Shohimardon piri borgan edi, Shohimardon piri etagiga solgan edi, otini Hakimbek qo'yib, o'ng egniga besh panja urgan edi, Shohimardon piri tarbiyat qilganidan o'tga solsa, kuymas edi, qilich solsa, o'tmas — edi, ul sababni qalmoqlar bilmasdan, qanday baloga duchor bo'lib qoldik, deb alanglashib qolgan edi»[3:225-226]. Jumladan, dostonda Alpomish tug'ilgan paytda Shohimardon piri huzurga kelib, chaqaloqni etagiga soladi va unga Hakimbek deb nom beradi. Shu bilan birga, uning o'ng yelkasiga besh panja uradi. Bu harakat ramziy ma'no kasb etib, qahramonga g'ayritabiiy kuch va ilohiy himoya bag'ishlanganini anglatadi. Uning bunday jasorat va daxlsizlik sifatleri ilohiy qudrat sifatida talqin etiladi. Shu tariqa tug'ilish va nom berish marosimi qahramonning kelgusidagi jasoratlariga zamin yaratadi.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Surxon-Sherobod vohasida farzand tug'ilishi va uning tarbiyasi bilan bog'liq marosimlardan aqiqa, chilla, beshik to'yi va oyoq to'yi oilaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'yna, xalq og'zaki ijodida maqollar, irim-sirimlar, marosim qo'shiqlari va doston syujetlari orqali o'z aksini topgan.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА /

REFERENCES):

1. Турсунов С. Сурхондарё этнографияси. – Т.: Tafakkur, 2020. — Б. 73-74, 75.
2. Бешик билан боғлиқ урф-одатлар // Ўзбекистон номоддий маданий мероси рўйхати. – Б. 60. https://www.academia.edu/103092868/List_of_Intangible_Cultural_Heritage_of_Uzbekistan
3. Алпомиш: Ўзбек халқ қаҳрамонлик достони. Айтувчи: Фозил Йўлдош ўғли, ёзиб олувчи: М.Зарифов. — Т.: Шарк, 1998. – Б. 17, 225-226.
4. Файзуллаева М.Х. Ўзбек таомлари билан боғлиқ анъаналар (Сурхон воҳаси мисолида). – Т.: Yangi nashr, 2010. – Б. 20.

5. Дала ёзувлари, Олтинсой тумани Вахшивор қишлоғи. 2023 й.
6. Ҳамроқулова Б. Сурхондарё воҳасида бола туғилиши ва тарбияси билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар (XIX аср охири – XX аср бошлари): Тарих фан. ном. ... дисс. – Тошкент, 2002. – Б. 80.
7. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков. По материалам конца XIX – начала XX в. // ТИЭ. – М.-Л.: АН СССР, 1959. Т. 44. – С. 58.
8. Дала ёзувлари. Сариосиё тумани Телпакчинор қишлоғи. 2023 й.
9. Дала ёзувлари. Олтинсой тумани Жоби ва Қарлуқ қишлоқлари. 2023 й.
10. Дала ёзувлари. Бойсун тумани Дарбанд қишлоғи. 2023 й.
11. Дала ёзувлари. Жарқўрғон тумани Минор қишлоғи. 2023 й.
12. Дала ёзувлари. Денов тумани, Қўшчинор қишлоғи. 2023 й.